

Füzi László

Elakadások

IV. rész

Mindig a valamikori történeésekről gondolkodik, legalábbis ebben a könyvben. Az utcán járva, ha éppen nem a múlt történéseit idézi fel, gondolkodását a jelen tölti ki, munkahelye gondjai, érdeklődéssel figyel a maga átalakulását, gyakorlatibb munkát végez, mint korábban, mondaná, de ez így nem igaz, korábbi munkáját megőrizve végez gyakorlatibb munkát, mint korábban, s így érdeklődése is gyakorlatibb lett, ráadásul rövidebb időtávlatban gondolkodik, mint korábban. Közben érzi, most is, s korábban is érezte, a múlttól többet tud, mint a jelenről.

Nem tudja, így kell-e ennek lennie.

Nem tudja, milyen szerepet kell játszania az ember életében a történelemnek.

Azt gondolja, korszakonként változik ez a szerep. Van, amikor a történelem kerül előtérbe, s van, amikor a jelen, most, hogy egyre kevésbé érzi a jövőt, a jövő lehetséges előtérbe kerüléséről nem is gondolkodik.

Ha hatvanévesen már emlegetheti az egész életét, akkor azt mondja, egész életében a történelem foglalkoztatta, az kötötte le gondolkodását. Gyerekként történelmi regényeket olvasott, az egyetemen a magyar mellett történelem szakot is végzett, tanította a történelmet, mégsem nevezte magát sohasem történésznek. Igaz, irodalomtörténésznek sem, vagy ha igen, akkor jobb híján, mert mondania kellett valamit a foglalkozásáról. Ahhoz, hogy történésznek vagy irodalomtörténésznek mondhatta magát, kutatnia kellett volna, új, korábban nem ismert tényeket kellett volna felszínre hoznia, de kutatásra soha nem volt ideje, ha valami hiányzik az életéből, akkor talán éppen a kutatás hiányzik, de csak azért, mert ennyi idő elmúltával ennek a módszertanát is szeretné a maga számára kialakítani.

Nem kutatott, tanítani is rövid ideig tanított, mégis állandóan a történelem foglalkoztatta. Talán azért, mert gondolkodását mindig a történelemmel akarta alátámasztani. Bármit gondolt, azt a történelemben helyezte el, állandóan történelmi összefüggéseket keresett, gondolatmeneteit mindig a történelemből indította. Önmagának volt szüksége a történelemre, nem kutatni akart, s nem is tanítani, önmagát akarta a történelem által és a történelemben megérteni. Nem tud mást mondani, csak azt, hogy minden, ami körülvette, a történelmiséget sugallta számára.

Ezért döbentí meg a történetiség mai szétesése.

Fiatalkora a történelemért folytatott küzdelemben telt. Nem frontális harcokra kell gondolni ennek kapcsán, hanem szívós küzdelemre, mondjuk általánosítva és szólamszerűen,

a mind teljesebb és mind hitelesebb történelmi ismeretekért. Az apró tényfeltáró közlések éppúgy lekötötték, mint a korszak-monográfiák és a bölcséleti írások. A témák is adták magukat, nemzedéke a tizenkilencedik századi és a huszadik századi történelem kapcsán találkozott a legtöbb hazugsággal, ezért ezekről az időszakokról olvasta a legtöbbet. Szerette a nagy összefüggő monográfiákat, áttekintéseket, a rendszerezés mindig foglalkoztatta, ahogyan az olvasás szintjén a történelemtől folytatott bölcséleti gondolkodás is, Bibó és Szűcs Jenő nevét mondja most is, s hozzáteszi ehhez, hogy azt a rendszeralkotó bölcséleti tudást tartotta a legtöbbre, amellyel Bibó István magnóra mondta *Az európai társadalomfejlődés értelme* című bölcséleti esszéjét, vagy amellyel Szűcs Jenő megírta a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című tanulmányát. Ezek mellett az alkotóerő villanását jelző nagy műveknek, verseknek, regényeknek, festményeknek volt helyük, vagy azoknak az utóbbiak mellett, a sorrend ezen a szinten érdektelen.

Mikor érzelte a történelmi gondolkodás szétesését? Már a hetvenes évek végén, amikor tanítani kezdett. Igaz, korábban is találkozott a történelmi tudatlanságról terjedő legendákkal, történetekkel, az azonban, amit az iskolában tanárként megtapasztalt, minden elképzelését alulmúlta. Gyűjtötte az adatokat a magyar oktatás csődjét bemutató tanulmányához, a *Mozgó Világban* szerette volna ezt a dolgot megjelentetni, de végül nem írta meg ezt a tanulmányt, diákjait, tanítványait nem tudta leleplezni, közös munkájukról sem tudott kifejezésben beszélni.

Újabb megajándékozta magát egy-egy vaskosabb monográfia elolvasásával. Mindazon túl, ami napi munkájából a történelemhez és a történetiséghez köti, két történész munkáit olvassa konok következetességgel, John Lukacs és Gyáni Gábor írásait, könyveit. Egészen eddig nem gondolkodott a két történész gondolkodásának egymáshoz való viszonyán, alakjuk, gondolkodásuk most, a történelmiségről gondolkodva került egymás mellé.

Azt gondolja, keresni sem lehetne két egymástól ennyire különböző történészt. Szilárd logikai rendet alkalmaznak mindketten, de más kapcsán és másképpen építkeznek. John Lukacs a történelem nagy témáit mondja el, a második világháborút, vagy éppen a huszadik század történetét, vagy a huszadik század végén lezáruló nagy korszak eltűnését magyarázza meg, Gyáni Gábor szigorúan körülhatárolt témákról ír, városfejlődéshez, gazdaságtörténethez, családtörténethez kapcsolódó témákról. Gyáni szaktanulmányokat ír, John Lukacs elmozdul az esszé irányába, útirajzai az esszéirodalomban is előkelő helyet foglalnak el, Gyáni Gábor szigorúan tudományos, ugyanakkor az etikai állásfoglalást nem nélkülöző tanulmányokat ír. A személyességnek kevés teret enged, az édesapja életútját bemutató tanulmányában a személyes vonásokon túl az általánosítható mozzanatoknak szentel nagy szerepet, ugyanakkor közéleti, politikai kérdésekben is hallatja a hangját.

Nem sorolja tovább a két történész közötti különbözőségeket, eddig is azért tette ezt meg, mert rádöbönt, hogy ez a két egymástól annyiban különböző történész egy téma kapcsán szinte azonos mondatokat vetett papírra, ez a téma a történetiség jelenségének átalakulása. Gondolatmenetük is azonos. A történelmi tudat kialakulásából indulnak ki, John Lukacs Johann Droysen német történészt idézi: „A történelem az emberiség öntudata, tudása önmagáról”¹, Gyáni Gábor a következőket mondja: „A modern történelmi tudat, amely a nemzeti önértékelés pregnáns megnyilvánulása, a történészek történelmeként

1 John Lukacs: *A történetírás jövője*, fordította: M. Nagy Miklós, Európa Kiadó, 2012, 14.

keletkezett a 19. századi nemzetállam-építés hősi korszakában.”² Ettől a kiindulóponttól jutnak el a történetírás korlátainak felismeréséig, az objektivitás fogalmának és eszményének megfakulásáig, ahogy John Lukacs mondja: „Most..., egy korszak végén, amikor az objektivitás fogalma és eszménye megfakult, máris új veszélyek leselkednek. Az egyik közülük a szubjektivitás (mely a »posztmodernizmusban« is jelentkezett).”³ A kollektív emlékezet mindent elöntő áradatáig jutottunk, ahogy Gyáni Gábor mondja: „A szakma éthoszához ragaszkodó történész egyre kevésbé találja a maga helyét ebben a mind kaotikusabb történeti diskurzusban; az eddig szentnek tartott véleménye a múlt egyes dolgairól hovatovább alig több a múlt egy lehetséges, ráadásul nem túl népszerű elgondolásánál. A ma embere jelene aktuális szellemi-érzelmi szükségleteitől hajtva, a jelenbeli tapasztalatai nyomán keresi a múlttal való találkozás lehetőségét, amely azonban nem feltétlenül illeszkedik végül a történészek történelméhez.”⁴

Aligha kérdéses, mindazt, ami a történelemmel kapcsolatban van, újra kell gondolni. Másképpen mondja: azt, amit a történelemmel kapcsolatban a világban megtapasztal, s azt is, ami ebből a gondolkodásába bekerült, alkalmaznia kell a történelemről való gondolkodás során.

S azon is gondolkodnia kell, hogy az ő szövege, az, amit ebben a könyvben papírra vet, hogyan vethető össze, Gyáni Gábor szavait kölcsönvéve, a történészek történelmével.

1.

Mondja, ennek a könyvfolyamnak a kezdetétől mondja, hogy a világ átalakulása, elszakadása a kétkezi munkától, s az azon nyugvó világképtől, az igazságosság leegyszerűsített formáitól a világ más, ma már szerencsésebbnek mondott részein, de még náluk is jóval korábban megkezdődött, mint ahogy arról ő akár csak tudomást szerezhetett volna.

Irodalmi eszményei mégis az irodalmiság hagyományos felfogásához kapcsolódtak. Ma, azt követően, hogy ennek a tizenkilencedik századi alapokon nyugvó irodalomfelfogásnak immáron csak a töredékei fedezhetők fel, el kell mondania, hogy az újabb évtizedek áttételességen, irónián-játékon-önirónián, leginkább pedig teljesen új nyelvhasználaton nyugvó irodalmiságát neki tanulnia kellett.

Tanulnia kellett, mert nem ebbe született bele, hanem egyfajta tradicionális nyelvhasználatba, irodalmiságba, létszemléletbe.

Az irodalom átalakulása a hetvenes évek végén számára is kézzelfoghatóvá vált, aztán benne is élt ebben az irodalmiságban.

Ösztönei mégis a hagyományos irodalmisághoz kapcsolták, mondja újra.

2.

Gyorsan teszi fel a kérdést, gyorsan, hogy ne legyen ideje a válaszon gondolkodnia.

---

2 Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*, Nyitott Könyvműhely, 2010. 7.

3 I. h.: 81.

4 I. h.: 8.

Az irodalomban ma mi jelenti a szabadságot?, kérdezi önmagától.

A választ is gyorsan fogalmazza, most minden tünődést el akar kerülni. Amit mond, azokra gondolva mondja, akiket így vagy úgy, jobban vagy rosszabbul, közletről vagy távolról ismert, legalábbis találkozott velük személyesen is, könyveiket sűrűn olvasta – olvassa.

A neveket szinte ösztönösen rántja elő a tudatából.

Az, ahogyan Weöres Sándor költő tudott lenni, szabadon költő, akkor, amikor a kor rátelepedett az élet minden apró elemére.

Az, ahogyan Szilágyi István a Szamos-parti lakásában, már Ceaușescu örült rendszerében negyedszer is átírta a Kő hull apadó kútba című regényét, miközben a plafonról a kalligrafikus betűkkel megtellő lapokra esőcseppek hulltak.

Az, ahogyan Kányádi Sándor a ház előtt egész éjszaka ott álló gépkocsiról írt verset, miközben nem csak az Istennel, hanem a diktátorral is perlekedett.

Az, ahogyan Kálnoky László finom iróniájával az egész világról alkotott véleményét elmondta.

Az, ahogyan Buda Ferenc hallgatásaiból nagy költészet nőtt ki.

Az, ahogyan Ilia Mihály az őt megfigyelők elől semmit nem titkolva, a nyilvánosság vállalásával tette meg azt, amit mások titokban sem mertek megtenni.

Az, ahogyan Tolnai Ottó az avantgárd költő mezében a legkiválóbb mikrorealista író lett.

Az, ahogyan Esterházy Péter a Termelési regény oldalain remek szélsőként száguldozott.

Az, ahogyan Nádas Péter az elemzést újra a regény tárgyává tette.

Az, ahogyan Balassa Péter a modernizáció őt uraló vágyában is visszanyúlt az elhagyott értékekhez.

Az, ahogyan Gion Nándor élete utolsó novellaciklusában a bontakozó maffiavilágot leírta.

Az, ahogyan Baka István a szerepverseiben a maga személyes hangoltságú költészetét megteremtette.

Az, ahogyan Faludy György mindenkinek leckét adott a történetiség megéléséből és a fiatalságból.

Az, ahogyan Sándor Iván a teret és az időt faggató kérdéseit időről időre felteszi, s ahogy a számára tökéletes regény megteremtéséért küzd.

Az, ahogyan Vekerdi László egész életében a kíváncsiságát követte, s így járt be hatalmas utat.

Az, ahogyan Kovács András Ferenc felszínre hozza tehetsége összes elemét, s ahogyan érti a korát.

Az, ahogyan Tandori Dezső naponkénti megújulásában egzisztencia-töredékeiben olvasóinak és értelmezőinek állandóan új feladatokat ad.

Az, ahogyan Végel László Máraiból elindulva a jelent faggatja.

Az, ahogyan Zelei Miklós a történelem végzetesen abszurd jelenségeinek nyomába indult.

Az, ahogyan...

3.

Azzal, amit leírt, annyit, de valóban csak annyit akart mondani, hogy az író számára a mű megteremtése jelenti a valódi cselekvést.

A mű és a magatartás megteremtése, érzi, a hagyományos világhoz kötődő ösztöneivel ennyit mégiscsak hozzá kell tennie az előző mondathoz.

Meg kellett tanulnia, hogy az írásnak kell cselekvésnek lennie, az irodalmár számára más lehetőség nem adódik.

Számára korábban minden cselekvés gyakorlati volt, s annak, amit tett, mindig megtapasztalta az eredményét vagy az eredménytelenségét.

Még a tanításban is.

Volt idő, amikor a szerkesztésben is.

Az írás körül másképpen történik minden.

4.

Az előbbi kérdést megismételve önmagához fordul, számodra mi jelenti a szabadságot?, kérdezi magától.

A személyiség teljes vállalása és érvényesítése, mondja gyorsan, de tudja azt is, hogy ennél gyakorlatibb választ kell adnia a kérdésre, ellenkező esetben számos elméleti kérdést, fogalmat kellene tisztáznia.

Újabb válasza a mindennapi élethez közelít, a családhoz, a munkájához.

Mennyire szabad a mindennapjaiban, ezen tűnődik. Nehéz bevallania, hogy napi kényszerek viszik előre, betáblázott napok, hetekre előre lefoglalt időpontok, állandó küzdelmek.

Azt gondolja, ha egyetlen pillanatra sem tud kilépni abból, amiben benne él, akkor valójában nem is szabad. Ezt mondja, de közben tudja, hogy mindenkinek hasonló keretek között kell megteremtenie a szabadságát.

Tudja, egyetlen pillanatra sem tud kilépni abból, amiben benne él.

Itt már nemcsak magáról beszél, hanem arról a társadalomról is, amelyikben él.

Fentebb a személyiséget említette, ebben a jegyzetben a kifejezés kapcsán azt mondja el, hogy maga a személyiség egyre nehezebben fejthető fel, szaporodik benne, ahogy József Attila mondta, az „idegen anyag”. Sok-sok réteget kell önmagáról eltávolítania annak, aki magára akar maradni önmagával. Ennek kapcsán Ryszard Kapuściński idézi: „Az irodalmi alkotás (és általában a műalkotás) egyre inkább kollektív alkotássá kezd válni. Emlékezetünkben ugyanis egyre nagyobb információs készleteket halmozunk föl, értelmünk egyre több adatot raktároz el; gyűjti és átalakítja azokat, gyakran tudatos részvételünk nélkül, míg végül magunk sem tudjuk már, hogy mi a sajátunk és mi az, amit mástól vettünk át. Itt, természetesen, nem a vulgáris, pimasz plagizálásra gondolok. Mélyebb, közvetettebb, megfoghatatlanabb, kifinomultabb hatásokról, kapcsolódásokról, összefüggésekről, érintkezésekről van szó. Manapság az író úgy ül le írni, hogy előtte elolvasott már rengeteg könyvet, elfogadott és át gondolt számtalan

különféle véleményt. Egyre nehezebb szétválasztani saját gondolatainkat és azt, amit kívülről szívotunk magunkba. Így aztán a világról alkotott elképzeléseink szándékunk ellenére kubista vonásokat öltenek. Öntudatlanul is egy kollektív alkotási folyamat résztvevőivé válunk. Szinte lehetetlen megállapítani, hogy ki ír úgy igazán saját valódi bensőjéből.”*

*Ryszard Kapuściński: Lapidárium II. fordította: Szenyán Erzsébet, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 23–24.

5.

A játékban a legszabadabb az ember, írta korábban, úgy lép, úgy mozdul, úgy ér a labdához, ahogy az adott pillanatban azt éppen meg lehet tenni.

Úgy cselekszik, hogy nem volt előképe a cselekvésének, mondta.

Azóta, hogy ezeket a sorokat leírta, a játék eltűnt az életéből.

Eltűnt az életéből a mindennapiság szintjén, mivel kilépett abból a közegből, amelyekben, most úgy látja, még utoljára játszani tudott.

Arra a közegre is ránőttek a körülmények, a hetente egyszer játéokra összejövő társaságot a napi küzdelmek, társadalmi-politikai viaskodások szétrágták, megsemmisítették.

A helyzet ránőtt a játékra, maga alá gyűrte, megsemmisítette azt.

Tudja, sokat veszített ezzel.

Magát a játékot veszítette el, mondja, a mozgást, a szabad villanásokat, a kilépést.

A játék a gondolatai közül is eltűnt, túlságosan kötött a gondolkodása, nem tud kilépni azok közül a körülmények közül, amelyekben él, mondja.

Életéből eltűnt a nem tudtad, mit tettél, csak tetted, amit tettél, de nem gondolkoztál sem előtte, sem utána azon, hogy miért tetted azt, amit tettél állapota.

Mindig azon gondolkodik, hogy az adott pillanatban mit kell tennie, s hogy miért kell azt tennie, amit éppen tennie kell.

6.

Írás, irodalom, nagy-nagy szabadság, szabadon gondolkodás, mint a játék, írta korábban.

Írás, olvasás, ma is a játékkal azonos élmény, ezt akkor mondta, amikor az előző mondatot is mondta.

Ma is így gondolja, de csak akkor, ha a művek mögött az alkotóerő teljességét érzi, ha valódi remekművekkel találkozik.

Ez egyre ritkábban történik meg vele.

Mintha fásultság, rutinszerűség telepedett volna a világra. Az is lehet, hogy a világra önmagából vetíti rá a fásultságot és a rutinszerűséget.

A szabadság keresésének megmaradt ez az írás, ebben az írásban nem érzi a kényszerességet, még nem nyűg számára a forma, szabadon, igaz, egyre inkább önmagának írja azt, amit ír.

7.

Minden írás adott térben és adott időben születik meg, mondja.

A nagy művek a tér és az idő adott találkozási pontjain képesek újjászületni, ha ennek az újabb időnek és térnek a körülményei lefedik a művek keletkezésének terében és idejében uralkodó állapotokat.

A nagy művek képesek csak az újjászületésre, mondja.

Az igazán nagy művek képesek az örök időben és az örök térben való életre is.

Erre akkor döbönt rá, amikor arról olvasott, hogy a kínai egyetemisták Petőfi Sándor Szabadság, szerelem kezdetű versét énekelve mentek a tankoknak ezerkilencszáznolcvankilencben a pekingi Mennyei Béke terén (istenem, micsoda ellentmondás).

Most azt olvassa, hogy Iránban kivégezték Hashem Shabani iráni költőt, aki a hivatalos tájékoztatás szerint háborút viselt Isten ellen.

Megdöböntette ez a hír, mégiscsak a huszonegyedik században vagyunk, mondta.

Arra gondolt, hogy az időben visszafelé hányan és hányan bűnhődtek azért, mert szabadon gondolkodtak.

A kínai diákok mozgalma nyilvánvalóan illeszkedett a világ nyolcvanas évek végi demokratizálódásához, közvetlen elindítója az akkor elhunyt Hu Jao Pang politikájával való szimpátia kifejezése volt. A pontos történések azóta sem ismertek, ahogyan a meggyilkoltak pontos számát sem ismerjük, azt több ezerre teszik, egyes források szerint 120 ezer embert tartóztattak le ennek kapcsán, s 34 embert végeztek ki.

Az Index internetes újságban jelent meg a következő hír: „Kivégezték Hashem Shabani iráni költőt, számolt be a Radio Free Europe. A 32 éves költőt január 27-én végezték ki, halálának híre azonban csak most került nyilvánosságra. A költőt és aktivistát 14 másik aktivistával azért ítélték halálra, mert »háborút viseltek Isten ellen«. Shabani a perzsa Iránban élő arab kisebbség egy tagja volt, aki az arab kultúra és irodalom megismertetéséért dolgozó Dialóg Intézet alapítójaként volt ismert.

Shabanit három éve börtönözték be, és a hírek szerint kínzásoknak is alávetették. Raboskodása alatt nem kapott megfelelő jogi védelmet, írta a Guardian. Az ítéletet az iráni elnök, Haszan Róháni hagyta jóvá, ami azért érdekes, mert Róháni az utóbbi időben nyitott politikus képét igyekszik kelteni. Legutóbb például történelmi bejelentést tett arról, hogy elítéli a holokausztot.”*

Egy-egy mű kisebb, igaz, az idézendő példában több történelmi változást hozó időegységben is mást mutat meg olvasójának. Kabdebó Lóránt írja a Juhász Ferenc költészetével foglalkozó tanulmányában a következőket: „Kerek számú születésnapja alkalmából baráti kiadója tisztelete jeléül most újra megjelentette A tékozló országot, Juhász Ferenc

poézisének klasszikus értékű sornyitó remekét. Olvassa újra a költészete iránt érdeklődő versszerető közönség! ... Először, amikor megjelent, lázított, a hagyományos értelemben a szabadság kimondójaként növelte az emberi nagyság vágyának belső ösztökéjét: »Az elnyomott szabadság belőlük robbanva, kúszva kitört.« Másodszor, amikor megjelent, elsíratta ezt a szabadságot, a nagy temetőt mutatta fel olvasójának a szépségre, boldogságra szomjazó világ ellenében: »e táj, ha nézem, megfájdítja, vakítja szerelmes szemem.« És most, harcok múltán, felfedezhetjük benne az embert, amint okos fejével szétteltekint és egybelátja a pusztulásból születő, és a születésből a mulandóságba hanyatló létezés egé-szét.”**

*Index, 2014. február 7. péntek, 16 óra 48 perc

** Kabdebó Lóránt: A látható mindenségben élni, A 85 éves Juhász Ferenc költészetéről, Forrás, 2014. február, 4.

8.

Úgy gondolta, hogy Kapuściński-nál olvasott először a Mennyei Béke terén tüntető és elpusztított diákokról. Nem, nem nála, de amíg erről megbizonyosodott, ismét rájött, hogy újra kell olvasnia Kapuściński szövegeit, azok újra élnek, újra aktuálisak, különösen azok, amelyeket a nyolcvanas évek kapcsán írt.

A Lapidárium első kötetét nézte át, feljegyzések sora a terek és az idők azonosságáról, különbözőségéről, a szegénységről és gazdagságról, diktatúráról és demokráciáról.

Az első szál, amelyet Kapuściński feljegyzései közül igyekszik körüljárni, a helyi időhöz kapcsolódik. „A helyi idő elmélete – idézi az író. – Az idő különféle sebességgel halad, attól függően, hogy a földgolyó melyik részén állunk, hogy milyen kultúra vesz bennünket körül. Az a tény, hogy valamikor különféle időmértékek léteztek, azt bizonyítja, hogy az emberek különbséget tudtak tenni köztük, alkalmazni tudták őket a helyi földrajzi és életkörülményekhez. Aki élt már sivatagi nomádok vagy Amazonas-vidéki indiánok közt, tudja, hogy a mi óránk ott értelmét veszti, fölöslegessé válik. Fölszemes szerkezetté, élettől elszakadt absztrakcióvá.”* A helyi időhöz való viszonyulás a világ egészéhez való viszonyulásról is beszél, teszi hozzá Kapuściński megjegyzéséhez. A nyolcvanas évek közepén olvasta Szócs Géza egyik írásában vagy nyilatkozatában, hogy nem a romániai vagy a magyarországi időhöz igazodva éli az életét, hanem a kolozsvári, azaz a helyi idő szerint. Nem gondolja, hogy értelmeznie kellene ezt az állítást, gondolkodásában azonnal összekapcsolta azzal, hogy a fertői orosz laktanyában a moszkvai időt mutatta az óra. Olvasmányai alapján újabb adalékot tud ehhez a motívumkörhöz kapcsolni. A napokban olvasta el Peter Hessler Két év Kínában (A Jangce partján) című könyvét. Peter Hessler a Békehadtest önkénteseként 1996 augusztusától két évig tanított a Szecsuan tartományban lévő Fuling főiskoláján, az ottani mindennapjairól írt könyvet. Ebben a könyvben olvasta a következőket: „Már nem sok volt hátra a vakációból, de nem mondhatnám, hogy alig vártam a visszatérést. Élveztem az utazás adta szabadságot, a lustálkodást, sőt még lebegően bizonytalan hszincsiangi státusomat is. Nem rendelkeztem munkahellyel, és kérdéses volt faji hovatartozásom. Semmit sem lehetett biztosra venni, még magát az időt sem. Egész

Kína egyetlen időzónába esik, ezért Hszincsiangban reggel nyolc és kilenc között kel a nap, és este tíz után nyugszik. Az itteniek többnyire praktikus módon, valamiféle homályos, helyi időzónának megfelelően tartják számon az időt, és ez a pekingi időhöz képest két órával el van csúszva, miközben az összes hivatal és közlekedés a hivatalos idő szerint működik. Ez a kettősség nagyszerűen példázza a kormányzók és kormányzottak közötti szakadékot – ugyanott laknak, de kétórás késéssel élik az életüket.”** Ez a hirtelenjében összeállított motívumsor pedig, legalábbis szándékai szerint, azt példázza, hogy a birodalmak és a diktatúrák nem tudják elviselni a helyi időt, ahogy az élet helyi sajátosságait sem.

Most nem idéz újabb mondatokat Ryszard Kapuścińskitól, nyilván lesz még ideje és oka arra, hogy idézzon tőle.

*Ryszard Kapuściński: Lapidárium, fordította és szerkesztette: Szenyán Erzsébet, Európai Utas-Századvég, 1993, 14.

**Peter Hessler: Két év Kínában, A Jangce partján, fordította: Sümegi Balázs, Park Kiadó, 2008, 219.

9.

Őt is a meghatározottságok és a lehetőségek foglalkoztatták, első könyve így nyerte el a Szerepek és lehetőségek címet, a könyv ezerkilencszázkilencven első felében, a társadalmi fordulat pillanatában jelent meg, a JAK-füzetek negyvennegyedik darabjaként.

Alig kétszáz oldalnyi tanulmány, könyvismertetés a sorozat jellegzetesen sárga borítójában, ma már összetörő papíron, számára akkor azt dokumentálta, hogy a mögöttük lévő évek, miközben családot alapított, s keresték a helyüket a világban, amíg valamennyire meggyökeresedtek Kecskeméten, miközben tanulta a szerkesztést is, szellemi téren mégiscsak valamiféle felmutatható eredménnyel jártak. Az ő szemében a munka mindig egy zárt időszak tevékenységét jelentette, ettől a időszaktól kézzelfogható eredményt várt, időszak tevékenységének foglalatát.

A könyv címének választásakor két másik könyv címe járt az eszébe, Németh László Ember és szerep című könyvének címe és Lackó Miklós Szerep és mű (1981) című könyvének címe. Németh könyve a Tanu időszaka előtt íródott, az útnak induló irodalmár bemutatkozása volt ez a könyv. Németh szerepfelfogásával tudott volna vitatkozni, a könyv címét viszont megszerette, ahogy az eszmetörténész Lackó Miklós könyvének címét is. Lackó nyilván visszanyúlt Németh könyvéhez és könyvének címéhez, annál is inkább nyilvánvaló ez, mert a kötet középpontjában az Egy szerep története című, a fiatal Németh László világképét elemző korszakos jelentőségű tanulmánya áll.

Saját könyvének középpontjában is Németh László állt, itt közölte az újolag átírt disszertációját, a Veres Péterhez írott Németh László-leveleket értelmező tanulmányát és az ezerkilencszáznegyvenöt utáni Németh László gondolkodását elemző írását. A könyv úgynevezett kortárs tömbje is arra utal, hogy az átfogóbb jelenségek foglalkoztatták, így a bontakozni kezdődő Németh László-kultusz, irodalom és politika kapcsolata, s hát a meghatározottságok, ezért írt tanulmányt

a Helyünk Európában című kétkötetes, nagy terjedelmű, s számos fontos írást összegyűjtő szöveggyűjteményről.

A József Attila Kör tagjainak régi vágya volt, hogy önállóan jelentethessenek meg folyóiratokat és könyveket. Az ezzel kapcsolatos küzdelmeket itt nem tekinti át, csupán arra utal, hogy a FIJAK–JAK átalakulás után, sajátos öszvérmegoldással, önálló szerkesztőbizottsággal, de a Magvető Kiadó keretein belül, nyilvánvalóan számos vitát magába rejtően 1982-ben indult el a JAK-füzetek sorozata. Az első füzetek természet-szerűen erősebben tapadtak a nemzedékiség problémaköréhez, de később is megőrződött a sorozat nemzedéki jellege. Könyve megjelenésekor Csapody Miklós, Dérczy Péter, Elek István, Gyurác Ferenc, Parti Nagy Lajos és Körmendy Zsuzsanna volt a szerkesztőbizottság tagja, könyvét Gyurác Ferenc szerkesztette. Róla később tudta meg, hogy egy évfolyammal alatta járt Sopronban, a Széchenyi-gimnáziumban, s szintén Szalai Dénes volt a magyartanára.

Az Ember és szerepben Németh így írt az általa használt szerepfogalomról: „Ez a könyvő dagadt előszó nem az emberi mélységeket kutatja. Egy vállalkozás története ez – az első szemhunyorogató mozdulattól, mellyel a valóság fényébe lépő ember körülnézi, a sorsdöntő szerepvállalásig. Ha beszélek is életem eseményeiről, csak az érdekel belőlük, ami műveimet készítette elő s szerepemet bontogatta. Hogy ki vagyok, ott lappang szófűzésemben, képeimben, haragom és gyengédségem dobbanásaiban; hogy mi lettem az értékek ege alatt és az emberek indulatai közt: arról szóljon ez az ifjúkori műveimet keretező könyv.” A szövegből kitűnik, hogy Németh a szerepet az életből kinövőnek látja. A szerep – mint a jéghegy csúcsa, később az élet egészének fontosságát hangsúlyozta.

Lackó Miklós könyve: Szerep és mű, Kultúrtörténeti tanulmányok, Budapest, 1981.

*Németh László: Ember és szerep, Tanu-kiadás, Kecskemét, 1934, 4.

10.

Könyve ezerkilencszázkilencvenben jelent meg, nyolcvankilenc után élete és munkája az addig kialakult kereteken belül maradt, a társadalom átalakulása, az átalakulás felszínre kerülő értékrend azonban sok mindent megkérdőjelezett az általa képviselt világlátásából.

Ha korábban az irodalom egésze a társadalmi érdeklődés középpontjában állt, akkor a nyolcvankilences átalakulás után annak periferiájára került.

Azt mondja, számára ez nem jelentett meglepetést, mégis rosszul élte meg ezt az átrendeződést. Korábban is túlzónak tartotta az irodalmat a társadalmi gondolkodás középpontjába állító törekvést, az irodalom korábban sem töltötte be a neki tulajdonított szerepet, a nyolcvanas években már különösen nem töltötte be, ismerte évfolyamtársai gondolkodását, tanított középiskolában, tudott a könyvek és a folyóiratok példányszámairól, középponti helyzetben lévőknek ezek alapján egyáltalán nem gondolhatta az irodalmat, még akkor sem, ha az éppen aktuális hatalmi-politikai támadások ezt a látszatot keltet-

ték. Ezért aztán meg sem lepődött azon, hogy a rendszerváltást követően egy irodalmi folyóirat szerkesztőjeként a korábitól különböző léthelyzetbe került, bizonygatnia kellett, hogy arra, amit csinál, a társadalomnak szüksége van, s küzdenie kellett minden megszerezhető forintért, hogy azt csinálhassa, amihez kedve és ereje volt.

Nem lepődött meg ezen, de nem is örült neki.

11.

Megérintette annak a könyvnek a megjelenése.

Azt gondolta, ezerkilencszázkilencvenben gondolta ezt, harmincnégy évesen, hogy most már marad utána valami. Örült a könyvnek, büszke volt rá. Azóta tudja, hogy az idő nemcsak a könyvek papírját mállasztja szét, hanem a szellemüket is eltünteti, mert eltűnik az a réteg, amelyik számára fontos a könyvek szelleme, s nem lesz, aki éltetné a könyvekben megjelenő szellemiséget.

Ma már elfogulatlanul szemléli ezt a könyvet, így tisztában van annak minden hibájával, érzi, hogy sokat akart fogni az egyes írásokban, de a formát még nem találta meg ahhoz, amit az adott tárgykörben meg akart írni.

Kísérletnek, az írás kísérletének, a hang és forma keresésének tartja. Ha egy hasonló korú mai induló irodalmár tanulmány- és esszékötetével hasonlítaná össze, akkor azt kellene mondania, hogy ez a mostani fiatalember jóval felkészültebb annál, mint amennyire ő volt felkészült harmincéves kora körül, ennek a mostani fiatalembernek a felkészültsége alapvetően elméleti jellegű, az övé viszont meghatározóan történeti jellegű volt. Ez a mostani fiatalember egy elméleti kérdés egyik összetevőjét elemezné gazdagon, elegánsan, miközben némi játékosságot is belevinne az elemzésébe, ő a számára fontos történeti-irodalomtörténeti kérdéseket tárgyalta görcsösen, az írás nehézségével küzdve.

Nem tud többet mondani egy huszonöt évvel ezelőtti, vele kapcsolatban lévő valóságos könyv és egy mostani fiatalember fiktív könyvének az összevetéséről.

12.

Tudja, a fenti, gyorsan odavetett félmondattal, azzal, hogy az idő a könyvek szellemét is eltünteti, sokan vitatkoznának.

Jobb pillanataiban ő maga is vitatkozna vele. Azt mondaná, hogy a könyvekből minden előbb tűnik el, a bennük fölhalmozott adatok, tények, mint a szellemük. Igaz, ehhez a legnehezebb közel kerülni, de mégis ez élteti őket, ezért ez él a legtovább.

Ezt mondaná, de mégsem mondja.

Két okból nem mondta eddig, s nem mondja most sem a fentieket.

Az egyik ok az, hogy nem mindegyik könyv szerzője építi fel azt, amit az előbb a könyv szellemiségének nevezett, a másik ok pedig az, hogy megtapasztal

talta, az idő mindent, de mindent eltüntet, s minden helyére valami újat állít. Az elmúlt évekből-évtizedekből-évszázadokból megőrződött könyveket és műveket a maga szempontjai szerint értelmezi újra, addig nem látott oldalait mutatja meg, ha ezek az oldalak egyáltalán hozzátartoztak az adott munkához vagy könyvhöz.

Az, hogy az idő maga alá temet mindent, ami valamikor létezett, viszont nem jelenti azt, hogy a valamikor létező világok, életek, művek felépítése, megteremtése bármikor is fölösleges munkálkodás lett volna, mondja.

13.

A számvetések nem hullámokban törnek rá, nem egy-egy időszakhoz kapcsolódnak, így aztán nem rokonok az új esztendei mérlegre tevésekkel és fogadalmakkal sem. Az, aki fogadkozik, a külsőségeknek él, teátrális jeleneteket produkál, hogy minél gyorsabban megszabadulhasson a terhétől, s túlléphessen az éppen aktuális fogadalmán.

Ő az apró, de állandóan jelenlévő számvetések embere. Fejében, agyában, ösztöneiben állandóan ott van a figyelem, azt, amit tettem, jól tettem-e, az adott lépésnek lesznek-e következményei, s ha igen, milyenek, ezeken és hasonlókon gondolkodik.

Ez az állandó elemzési, mérlegre tevési kényszer tartja folyamatosan feszültségben.

14.

A számvetés feszültségeket old fel és feszültségeket teremt. Kötődik a hétköznapi élethez, a család mindennapjaihoz, nem tudja, hogy akár naponta hányszor méri fel magában a gyerekek gondjait-bajait, lehetőségeiket, és azt is, ami rájuk nehezedik. Megoldása egyetlen problémájukra sincs, s mégis gondolkodik ezen. Mondhatná, hogy az örökség, családi-alkati öröksége dolgozik benne, de akkor, amikor nagyanyja-anyja tűnődött a gyerekeik-unokáik sorsán, még volt némi kiszámíthatósága az életnek, s így az életutaknak is. Most a korábbiakkal összehasonlíthatatlanabban gyorsabban adódnak az emberek előtt lehetőségek és veszélyek, ezeket a fejében lejátszott játszmák során még csak nem is érzékeli, de hát tűnődik tovább, rendíthetetlenül.

Akkor, amikor első gyermekük, Zsófi megszületett, azt kívánta magának, hogy láthassa ezt a lányt tizennyolc évesen is.

Láthatta, látja Mátét, s most Lucát, újszülötten, Zsófiék gyermekeit, látja Ági lányukat és újszülött kislányát, Szonját, látja Petit vidám, érdeklődő egyetemistaként, látja az átalakuló világot – belül mégis feszültségek uralják. Ráül az írás kényszere is, az írásé, a munkáé, mint régen, gondolja, nagyszüleire és azok elődeire a föld megművelésének kényszere ült rá. A munka jutott nekik is, neki is, a felszabadultság érzetét eddig még alig-alig tapasztalta meg.

15.

Azt mondta, a számvetések nem nagy hullámokban érik el, azok folytonosan jelen vannak az életében. Ezerkilencszáznyolcvankilenc után, mintegy utólagos lecsengésként, mégiscsak szembenézett az életével, mit kellett volna másképpen tennie, másképpen cselekednie, kérdezte magától. Nem híve az önéletrajzok átírásának, de visszanézve abban a régi világban eltöltött harmincnégy esztendőjére, nem is gondolja, hogy bármelyik ponton át kellene hangolnia azt, amit gondolt, vagy amit megírt.

Mégsem mondja azt, hogy úgy kellett élnie, ahogy akkor élt. Nem mondja, mert erősebben, radikálisabban, céltudatosabban kellett volna élnie, mint ahogyan élt.

Többet, mélyebben kellett volna tanulnia, céltudatosabban kellett volna tanulnia.

Most már erősen hiányzik mindaz, amit nem tanult meg, nyelvek, filozófia, most hiányzik a legerősebben az, aminek a lehetőségét nem teremtette meg, a szabad mozgás a világban.

Az életét körülfogó hiányokat nem megértenie kellett volna, hanem legyőznie, eltüntetnie. Most már ráakódnak az újabb és újabb hiányok, most már rendszeretlenül ömlenek rá a hírek, történések, könyvek, tanulmányok, de nemcsak ezek, hanem az újabb társadalmi feszültségek, mozgások is, ezek fogják eltüntetni.

16.

Írás közben megáll, szokásos pótcselekedeteibe menekül, megnézi az e-mailjeit, pár híroldalra is rákattint, feláll, eszik valamit, aztán amikor visszaül a géphez, hirtelen gondolattól vezérelve beüti a keresőbe a hiány kifejezést, s végigfuttatja azt könyvének eddig elkészült részein.

Magát is meglepi az eredmény, a kifejezés a hatszáz oldalnyi szövegben nyolcvankilencszer fordul elő, leegyszerűsített számolással hatoldalanként egyszer. Nem tudja, hogy sok-e ez vagy kevés, ő maga soknak érzi, még akkor is, ha visszanézve nem arányosan, hanem szövegbokrokhoz köthetően, tömbökben találkozik ezzel a kifejezéssel.

Nézi az előfordulásokat. Gyermekkorában hiányzott számára a nagyobb táj, később a megismerendő, majd az elveszített táj hiányzott, hiányoztak az anyagi javak, a fejlődési lehetőségek, az emberek közötti kapcsolatok, a légkör megteremtése (egy filmben), hiányoztak az elveszített emberek, hiányzott a kiegyensúlyozottság, a tér (az ember számára szükséges külön tér, ami nélkül elképzelhetetlen az élete), az élet természetes összetettsége, az elveszített nagycsalád, a távlat, a tisztánlátás lehetőségét megteremtő távlat, az íráshoz szükséges hang, írt a hiánygazdaságról, a valós szellemi élet feltételeinek hiányáról, a cselekvés hiányáról és a cselekvő közösségek hiányáról, még a régi világban a nyilvánosság hiányáról, az élet méltóságának a hiányáról, a politikai ösztön hiányáról (önmagára vonatkoztatva), a távlatosabb összefüggések ismeretének és a társadalmi

súllyal és érvénnyel bíró tereknek a hiányáról (már az újabb világban), a társadalmi kohézió hiányáról, az egymás iránti érdeklődés és az egymással való szóértés feltételeinek hiányáról, a szociográfia hiányáról, az emberi méltóság hiányáról és a joghiányos emberekről (ez a kifejezés idézett szövegből származik), az íráshoz szükséges hang hiányáról, az irodalom korábban megszokott tétjének az eltűnéséről, az irodalom társadalmi beágyazottságának hiányáról, a korábbi keretek eltűnéséről s az utcákról, terekről hiányzó könyvheti sátrakról (ismételten már az újabb világban).

Egyfajta önéletrajz, egyetlen kifejezés köré gyűjtve, mondaná, de nem mondja. Ha csak ez lenne az önéletrajza, már nem élne, mondja.

17.

Játszik egy kicsit, megengedi magának, hogy játsszon egy kicsit, mondhatná ezt is, mert már egyáltalán nem szokott játszani.

Sem malmozni, pedig a gyerekeivel még játszotta ezt a maga gyerekkorából hozott játékot, s focizni sem focizik már, noha bírná még, a hatvanadik évéhez közelítve is bírná még a futást és a mozgást, kilépni nem tud a gondjai közül, nem tudja biztosítani magában a játéknak való teret.

De most, legalább rövid időre játszik egyet. Milyen más önéletrajzot tudna elképzelni magának?, kérdezi. A kérdés azzal kapcsolatos, hogy a megtettől különböző életutat el tudna-e képzelni magának.

Ismerve a meghatározottságok szörnyű rendszerét, most is, mint máskor, azonnal válaszolna a kérdésre, ahogy beszélgetések, viták közepette is azonnal szokott válaszolni a felmerülő kérdésekre.

Nem, mondaná, de nem mondja, inkább gondolkozik még valamennyit. Aztán csak ennyit mond, a lényegyet tekintve nem, talán csak apróbb eltéréseket iktatott volna bele abba, ami eddig vele történt.

Családhoz, kultúrához, irodalomhoz kötötte volna magát akkor is, ha az eddigétől különböző utat járt volna be. Tanított is, kutatott is, szerkesztett is, más munkát az említetteken kívül nem tud önmagának elképzelni, az arányok mások lehettek volna, de mindig a tanítás, szerkesztés, kutatás keretei között mozgott. Azt nem tudja, elképzelni sem tudja, hogy milyen lett volna, ha egyik vagy másik elképzelt tevékenységi köre véglegesen rázárult volna.

Nyilván kereste volna maga számára a kiutat, bár kiutat találni a meghatározottságok mai rendszerében egyre nehezebb.

Ha változtatna valamin, mondja, akkor könnyedebben tenné azt, amit eddig tett. Több levegővétellel, megállásokkal, mindig másra is figyelve. Eddig is igyekezett ellenpólusokat teremteni azzal a munkával szemben, amelyikhez éppen odakötötte magát, a kilépései legtöbbször olvasmányaiiban történtek meg, aztán magára zárta az ajtót, s dolgozott csak, mindig csak dolgozott.

Azt sem bánta volna, ha nem kellett volna mindig megküzdenie azért, amit tett. Kezdődött az állaskereséssel, aztán folytatódott az általa szerkesztett lap megőrzéséért folytatott küzdelmekkel, az anyagiakért folytatott küzdelmek voltak ezek.

Azt sem bánta volna, ha az emberekre jobban figyelő világban telt volna az élete.

Mindig a helyzetek, a körülmények voltak fontosak, s nem maga az ember.

Ismeri a meghatározottságok eredőit, a folyamatokat tekintve tudja, hogy mi miért történt körülötte.

Tudja, hogy vele és körülötte másképpen szinte semmi nem történhetett volna meg, mégis szeretne volna, ha a külső világ másképpen veszi körül.

18.

A hiányokon még ezek után sem tud átlépni.

Érzi, egyre erősebben érzi a cselekvés hiányát. A kétkezi munka hiányát is érzi, a mindennapi kétkezi munka hiányát, soha nem gondolta, hogy negyven év után így tudnak hiányozni mozdulatok, s hozzájuk kötődően célok, elképzelések, eredmények.

Hiányzik, az, ahogyan valamikor végignézett a földön, azon a földdarabon, amelyet fölásott, bántja, hogy nem érzi munkája eredményét.

Az intenzívebb élet lehetősége hiányzik, az intenzívebbé és szabadabbé, az, hogy élhessen az idő által teremtett lehetőségekkel, mondja.

Most is azt mondja, hogy a cselekvés lehetősége hiányzik, azt nem találta sohasem, hogy cselekvően legyen jelen a számára adott világban.

Amikor tünődései során eljut idáig, mindig megjegyzi, hogy az írás, a szerkesztés, vagy akár egy kiállítás, irodalmi est megszervezése és vezetése is cselekvés, csupán a közvetlen hatásával nem találkozik annak, amit tesz, míg otthon, a régi világban az eredményt is megtapasztalhatta.

Mindezt mindig megfogalmazza magában, aztán újra érzi a hiányokat.

19.

Számvető hajlama a hiányokból táplálkozhat.

Nehéz ezt a gondolatfoszlányt megmagyaráznia, de valahol mélyen érzi ennek a megállapításnak az igazát. Ha hiányérzeteim vannak, gondolja, akkor mindazt, amivel leköthetném őket, a meglévő világomra vetítem rá, azt ellenőrzöm, azt igyekszem teljesebbé tenni.

Állandóan vizsgáztatom magamat, hogy megfelelek-e a világnak, mondja.

Állandóan új feladatot keresek magamnak, hogy eltüntessem a hiányokat legalább a magam világából, mondja.

Ha pszichológus lenne, akkor nyomozna az így jelzett hiányok után, de tudja azt is, hogy ha átpszichologizálná a helyzetét, akkor belebolondulna vélt vagy valós hiányaiba.

Egyikről sincs szó, nem lett pszichológus, pszichológiai könyveket ritkán olvas, a pszichológiát az irodalomból tanulta, regényekből s írói vallomásokból, önelemzésekéből s az írókról írt életrajzokból. A pszichologizálás egész életében idegesítette, nem az elemzéseket, hanem a túlmagyarázásokat nem tudta elviselni.

20.

A hiány érzete kapcsolódhat az anyagi javakhoz is, az elmúlt évtizedek világtól való elzártsága és tisztességes szegénysége után a birtoklás és a meggazdagodás utáni vágy hihetetlen erővel tört fel a magyar társadalomból.

Nincsen olyan lakás, autó, utazás, ékszer, műtárgy, melyet nem tudna egy nálánál szebb, drágább, jobb felülírni vagy éppen eltüntetni az értékek világából.

Nem mondja, hogy érzéketlen az anyagi értékek iránt, de nem is a megszerzésük iránti vágy irányítja az életét. Ma még a tisztességes középszer életét éli, tudja, hogy a mostaninál már csak kevesebb jut majd a megélhetésükre, a lakásra, könyvekre, mindenre. De azt is tudja, hogy ez a tisztességes középszer a világban, a világ egészében nem is kevés, csak akkor az, ha a leggazdagabb országok polgárainak lehetőségeivel vetik össze a maguk lehetőségeit.

Hiányérzetének társadalmi gyökerei vannak, mondja.

Mindig is azok voltak, teszi hozzá az előbbi mondathoz némi gondolkodás után.

21.

Kettőezer-kettőben hiánylexikont adtak közre, az általuk szerkesztett lapnyári, hagyományosan összevont számában majd hogyan száz író által írt címszavakat helyeztek egymás mellé a lexikonkészítés szabályai szerint.

Az egy-egy író által írott címszavak, azonos vagy különböző címet képviselő címszavak kapcsolódtak egymáshoz, értelmezték egymást, miközben megőrizték önállóságukat is. Egyfajta kollektív szövegmező, a valóságra utaló szövegmező jött így létre, ahogy azt a magyar irodalom egyik legnagyobb olvasója, Tolnai Ottó észrevette és megfogalmazta.

Soha nem gondolta, hogy egy szerkesztő a maga számára fontos kérdéseket általa életre hívott lapszámban tisztázhatja.

Neki megadatott ez az élmény.

A Hiány-lexikon címszavai a hiány társadalmi jelenlétének számos vonatkozását megmutatták.

József Attila hiányérzeteire a magáét vetítette rá, „e léha, locska / földön szorongva keresek / bizonyosabbat, mint a kocka”, idézte az Eszmélet egyik változatát a szám bevezetőjében, mondván, a bizonyosság keresése önmagában is annak hiányára, egyáltalán a hiányra utal, arra a hiányérzetre, amelyik az alkotó embert munkára, teremtésre készíti.

A társadalmi hiány erősen hangsúlyozódott ebben a számban. Ilia Mihály a következőket írta: „A hiány a valaha voltak kívánása, újra megélése, vagy a soha el nem értnek akarása, kínos és ábrándozásra okot adó élettűnet. Valami mindig hiányzik, a megelégedés, a bölcs költői, filozófusi tanács alighanem csak fikció. A hiány sarkantyúzó életérzés is, inspiráló és serkentő. Idő és élethelyzetek szerint változó érzés, a személyes tapasztalás mellé más élettapasztalatok, pl. irodalmi művek is fölhívhatják a figyelmet valami hiányára. Így aztán a mostani kérdésre éppen most itt a válaszom: Hiányt érzek a figyelem és megértés, a szeretet dolgában... (...) A magyarról azt tartjuk (mi magunk, persze!),

hogy nagy anekdotázó, viccesélő, a nyelvi humornak kiváló gyakorlója. De mintha mindez csak az irodalomba szorult volna vissza vagy a pódiumra. Hétköznapjaink erősen humortalanok, komor politikai, közéleti, de szakmai vitáink nyelve is olyan, mintha mindig szószékről hangzana el a szó, mindig nehéz történelmi súlyú ügyeket görgetne, nem szellemesek, nem könnyedek, mintha nem is élt volna Mikszáth Kálmán, aki ezt a nyelvet olyan szellemessé, néha bizony kacagtatóvá tette. Egy kis mosoly hiányzik ebből a nyelvből ma, helyette inkább kínos vigyor van.”*

Domokos Máttyás magának a társadalomnak a hiányát fogalmazta meg: „A Forrás megtisztelő s engem epekeserű válasza ingerlő kérdésére, ami a társadalmi élet(em)et uraló hiány(ok)ra vonatkozik, a magam részéről, ha őszinte akarok lenni (s miért ne lennék őszinte?), csak egyetlen, de általános szócikkkel tudok válaszolni, s ez lexikontömörséggel így hangzik: nekem maga a társadalom hiányzik; a jól működő s különféle funkcióit normálisan ellátó társadalmi organizmus. A mai magyar társadalom ugyanis – én legalábbis így élem meg – beteg társadalom. Bizonyára örökölt kóros nyavalyák kínozzák, mert évszázadokon át veszélyeztetett létében irreverzibilis torzulásokat szenvedett. Hogy laikus létemre orvosi metaforával fejezzem ki érzéseimet: status praesense és haláloki nomenklatúrája meg van írva, és mindenki számára olvasható (volna) többek között Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda, majd a 20. században legfőképpen Ady verseiben és Móricz regényeiben, és így tovább – Babits, Németh Lászlón, Illyés Gyulán, József Attilán át minden igazi költőnk, írónk művében, ideértve természetesen az »ezoterikusnak« mondott költő-géniusz: Weöres Sándor mostanság (talán éppen ezért?) agyonhallgatott lírájában is; egészen a legutóbbi időkig, mígnem bekövetkezett a szocialista realizmus helyébe diktatórikus igénnyel lépett posztkommunista szövegirodalom. A művi vakság pszeudoirodalma, amiben még a »semmi« se úgy »szállong, mintha valaminek lenne a pora«.”**

*Ilia Mihály: Sarkantyúzó életézés, Forrás, 2002. 7–8., 135–136

**Domokos Máttyás: Társadalom, uo.: 145.

22.

Meglepődik azon, hogy önmagáról a legtöbbször még mindig egyes szám harmadik személyben ír, s csak a legszemélyesebb vonatkozásoknál tér át az egyes szám első személyű beszédre.

Nem tudja ezt mással magyarázni, mint azzal, hogy most teremti meg önmagát, önmaga számára is most kell tisztáznia, ki is volt ő az elmúlt évtizedekben.

Azt a fiatalembert, akiről az első könyvekben írt, s aki ő volt negyvenötven évvel ezelőtt, szinte készen kapta az időtől, cselekedeteit, mozgásait, meghatározottságait, kötöttségeit, lehetőségeit a már megértett idő rajzolta ki, így megérthette önmagát is az időben, könnyű volt azonosulnia korai önmagával.

Azért tudta ezt megtenni, mert már gyermekkorában megértette a maga meghatározottságait és lehetőségeit.

Körülötte mindenki érzékelte azt a kort, amelyikben éltek, ezt korábban már megírta.

Mondhatná, egyneműbb kor volt az a mostaninál, de az, hogy az a körülhatárolható világ, amelyikben az életét élte, önmagát pontosan el tudta helyezni a történelemben, még ma is meglepi.

23.

Visszafele figyeli magát, próbálja előhozni az emlékezetéből azt az embert, aki harminc évvel ezelőtt volt.

Próbálkozik, de tudja, hogy hiábavaló a próbálkozása.

Azon, ahogy akkori önmagát látja, menthetetlenül nyomot hagy mai világlátása.

Az, ahogyan a ma követelményeinek megfelelően átrendezi a világát.

Nem akarja ezt megtenni, de mégis megteszi. Azt, hogy megteszi, önmagával szemben sem tudja bizonyítani, csak azt tudja, hogy ha más megteszi ezt, akkor ő is megteszi, mert nem tud másképpen cselekedni, mint ahogy mindenki más cselekszik.

Nem arról van szó, hogy ellenállónak mutatná be magát akkor, amikor nem volt ellenálló, s hogy soha ki nem mondott bölcsességeket tulajdonítana magának.

Nem, semmiféle mitizálásról, az egykor történtek megemeléséről nincs szó, csak a gondolkodása működik ugyanúgy, ahogy másoké is. Belehelyezkedik az adott világba, ennek a világnak a mentalitása, kifejezésrendszere, jelen- s múlt-szemlélete határozza meg az övét is.

Nem akarja, hogy ez így legyen, mégis így van.

Nagy írók életművét, életművük mozgástörvényeit tanulmányozta, ahhoz, hogy egy-egy újabb társadalomtörténeti periódusba behelyezzék magukat, átforgatták önmagukat, s az önmagukról alkotott képüket is. Nem akarták ezt megtenni, árértékelésük a kor mozgásából következett. Az egyszer már használt kifejezést veszi elő, a kor lelkét keresték, a korábbi időszakok íróiban még élt ez a törekvés, ennek a célnak alárendelve szemlélték önmagukat is.

A kor lelke már régen eltűnt a nagy írók szeme elől is, de az átalakulások, mozgások, apró elmozdulások, korábbi tevékenységünk önkéntelen átszínezése, talán jobb lenne az átszíneződés kifejezést használni, megállíthatatlanul folytatódik.

24.

Annak a valamikori fiatalembernek, aki harminc évvel ezelőtt volt, több élethelyzetet kellett egyszerre átélnie, mondja az előbbi bejegyzés kiindulópontjára visszagondolva.

Önmagukkal kapcsolatban nehezen használja az általánosító kifejezéseket, s velük minden, valójában minden megtörtént, s nem formálták a történéseket, most mégis azt mondja, hogy ekkor élték a családalapítás időszakát. Helyet kerestek maguknak, otthont próbáltak teremteni maguk köré. Akkor, amikor lakáshoz jutottak, döbbenet láta, hogy leendő nyugdíjaskoráig eladósították

magukat. Kezdő szerkesztő volt, tanulta ezt a szakmát, noha sem tanítani, sem megtanulni nem lehet, mindennapi életének keretei, a családi és a szerkesztőségi élet közé próbálta beiktatni az írást és a kutatást.

Figyelte az őt körülvevő világot, irodalmi és politikai küzdelmek közepette telt az életük, egy rendszer agonizálását figyelhette meg, akkor még nem tudta, hogy ez az agonizálás éveken belül a rendszer összeomlásához vezet majd, s nem tart hosszú évtizedekig.

Mindig a távlatot kereste, az otthoni világot leszámítva állandó bizonytalanságban éltek.

25.

Nyolcvanas évekbeli önmagát ma is fiatalnak, ahogy megy előre az időben, s ahogy növekszik éveinek a száma, attól fél, hogy egyre fiatalabbnak látja.

Fiatalnak és érdeklődőnek.

Azt nem mondja, hogy érdeklődőbb volt, mint ma, inkább azt mondja, akkor másképpen volt érdeklődő, mint ma. Akkor többet olvasott, több jelenségre figyelt, ma elmélyültebben nézi, vizsgálja azt, ami a szeme elé kerül.

Írt akkor is, küzdött az írásért, de kevesebbet írt, mint ma.

Ma az írás s a napi munka, az élet vitele jobban leköti a figyelmét, mint akkor, így most kevesebbet tud olvasni, mint amennyit akkor olvasott. A világ is átalakult körülöttük, kevesebbet járnak társaságba, mint amennyit korábban jártak, munkájuk is más ma, mint amilyen korábban volt, így nehéz összehasonlítani a két időszakot.

Mondta, a Forrásnál a nehéz időszak számára is a nyolcvanas évek közepétől következett be, annak az időszaknak a visszahúzódsában nem találta a helyét. Kecskemétre kerülésük után viszont, s ezt inkább ma mondja, annyi nehézség vette őket körül, hogy ezt nem tudatosította magában, azt érezte, mintha a korábbi szegedi évek folytatódtak volna abban az időszakban is. Sokat megértett az ország működéséből, érezte az irányító rendszerek működését, itt a megyei, illetve a városi irányító rendszerek egymáshoz való kapcsolatára, a megyei pártbizottságra és a megyei tanácsra is gondol, s a háromperháromra is, ez így együtt jelenik meg a szeme előtt. S találkozott írókkal, a Forrás szerzőivel, megismerte a megyét, író-olvasó találkozókra jártak, Baján, Hajóson, Kiskunmajsán voltak, találkozott érdeklődő, olvasó emberekkel, szellemileg gazdag, önmaga számára értékes idősakra emlékezik, ha ezekre az évekre gondol.

26.

A könyvére gondol ismét, az első könyvére, s azt mondja, valójában akkor indult el afelé, ami ma is kitölti az életét.

A gyakorlati világtól talán akkor szakadt el végérvényesen.

A könyvek másképpen születnek, mint ahogy a kinti világban megszületik valami. Abban a világban ok-okozati összefüggések érvényesülnek, ebben a számára új világban asszociációk és meditációk kapcsolódnak egymáshoz, lelassult

mozgások, tűnődések, keresések, kételyek és választások kapcsolódnak egymáshoz, nem beszélve az írás kényszeréről vagy éppen az írás nehézségeiről.

Igen, s nyilván így van ezzel mindenki más, van, amikor vonzza az embert az írás, nem tud menekülni előle, s van, amikor semmi nem tudja akár egyetlen sor leírására sem kényszeríteni.

Ebben a világban nincsenek előre kiszámítható történések, a racionalitás is hiányzik belőle.

Mindezzel együtt mégis létezik egyfajta tudás, aminek az ismerete nélkül a könyv nem lesz könyv, nem teremődik meg a légköre.

Akkor, amikor az első könyvében szereplő tanulmányokat írta, amikor a könyvet összeállította, még semmit nem tudott erről. Olvasóként tisztában volt ezzel, de úgymond szerzőként nem tudott mit kezdeni ezzel a jelenséggel, azt érezte csupán, hogy az írásaiban, végső soron pedig a könyvében nincs jelen az a hang, amelynek a jelenlétét annyira szerette volna megtapasztalni.

De, mondja, mint annyiszor, az önmagában folytatott vitákban szinte minden második mondata ezzel a szócskával kezdődik, legalább érzekelte ennek a hangnak a hiányát.

27.

Az irodalomról alkotott elképzelései változtak a nyolcvanas években.

Ennek kapcsán valamekkora időre meg kell állnia. Soha nem gondolta, csak példaként mondja ezt, hogy az irodalom képviselői elven működik, ezért azt sem hitte, hogy a huszadik század második felében az írókat megbízzák valakik egy-egy társadalmi osztály vagy csoport érdekeinek a képviselésével, noha az irodalom politikai szerephez jutása még akár ezeket az elképzeléseket is felerősíthette volna benne, de az irodalom és társadalom együttéléséről mindig meg volt győződve. Miközben tanulta a lapszerkesztést és gyakorlatot szerzett ebben-abbán, érezte, a saját bőrén érezte, hogy a társadalmat önnön mozgása az elvont tevékenységektől a gyakorlat irányába viszi, az olvasástól pedig, ha más nem, akkor a napi munkába való belekényszerüléseik sodorják messze az embereket.

Minderről, még ha néha írásaiban szinte visszatérően említést is tett róla, keveset tudott, de annál többet sejtett.

Meglepődni azonban azon lepődött meg, s ezt a meglepődését azóta is szinte naponta figyeli magán, hogy azok a keretek, amelyek között a munkáját a szűkebben felüli feszültségek nélkül végezhetné, máig nem alakultak ki.

28.

Már több mint negyven éve olvassa a magyar irodalmi folyóiratokat, így jócskán figyelhette az irodalom feladata, illetve az irodalmi értékrendek körül kialakult vitákat, változásokat. Amikor a hetvenes évek elején akkori fiatalos kíváncsiságával szinte rávetette magát az irodalmi folyóiratokra, még nem használták a kánon kifejezést, ma egy rosszabb egyetemi szeminárium sem múlhat el anélkül,

hogy akár több tucatszor ne lehetne hallani a kanonizáció jelenségéről. Aligha téved, ha azt mondja, hogy az értékrendek átalakulásáról, illetve a kanonizációról folytatott viták erősen összetartoztak.

Akkor, amikor az irodalmi lapokat olvasni kezdte, ezek a lapok rengeteg más helyettesítettek, elsőnek az újságírást mondja, azt, hogy mi van az országban, az újságokból nem lehetett megtudni, talán ezért, a gyerek- és fiatalkorában megtapasztalt elhallgatások miatt él benne eredendő kíváncsiság a társadalmi-közéleti, politikai kérdések, s a szociológiai tartalmak iránt. De helyettesítették a történelmi-néprajzi-irodalomtörténeti folyóiratokat is, s ha elmélyülne ebben a kérdésben, akkor azt mondhatná, hogy több tucat tudományághoz kötődő fontos tanulmányok jelentek meg az irodalmi, vagy hozzájuk közelálló folyóiratokban. Ezeknek a lapoknak a mozgása, furcsa ezt leírni, merthogy eredendően mégiscsak irodalomról volt szó bennük, az elmúlt évtizedek alatt az irodalmiság irányába tartott, nem függetlenül az éppen az irodalom öntörvényűségét és a szövegközpontúságot hangsúlyozó elméletektől.

29.

Hasonló folyamat figyelhető meg az irodalom társadalmi szerepvállalása kapcsán is. A magyar irodalom még a hatvanas-hetvenes években is súlyos társadalmi kérdéseket érintett, így a közösségi megszólalás súlyát is vállalta. Arról, hogy természetes volt-e ez a vállalás, vagy kényszerből, avagy akár utánérzésekből fakadt-e, lehet vitatkozni. Az irodalom frissebb, játékosabb, ironikusabb hangját a nyolcvanas évek elejétől, valójában akkor találkozott vele először, ő is természetesnek tartotta, mindezek mellett viszont meg kell jegyeznie azt is, hogy hasonlóan természetesnek fogadta el a közösségiség kérdéseit felvető hiteles hangvételt. Egy idő után minden efféle kérdésről folytatott vitát fölöslegesnek tartott, hiszen megtapasztalhatta azt is, hogy a nagy társadalmelemző esszéket, interjúkat, vagy akár a politikai élet visszásságait elemző apró jegyzeteket leginkább az irodalom önállóságát hirdető írók jelentették meg, ez a tény egyébként sem írói, sem közírói megszólalásuk súlyát, ha ezt a két területet egyáltalán ketté lehet választani, nem érintette.

Számára mindez azt mondta, úgy, ahogy a társadalom, az irodalom is átmeneti helyzetben van, s azt is mondja, mindig átmeneti helyzetben van, napi gyakorlata és önideológiát teremtő megnyilvánulásai között állandóan ellentmondás feszül.

Ezek az ellentmondások a nyolcvanas évek második felében különösen erősen mutatták meg magukat.

30.

Más jelenlétet, nehezen mondja ki, de kimondja, még a nyolcvanas években is más társadalmi jelenlétet biztosított a szerkesztői, mint a tanári munka.

Azt gondolja, valójában tanárnak született, de ha ez nem így lett volna, tájékozódása, mindaz, amit maga körül példaként látott, a tanári munka irányába fordította volna.

Tanárként viszont megtapasztalta, nemhogy kutatásra, de az átlagosnál elmélyültebb olvasásra sem nyílik lehetősége a napi munka mellett. S arra sem, hogy a társadalommal kapcsolatos véleményét megfogalmazhassa, azt valamiképpen a társadalmi szintéren képviselje. Ahogy látta, sajátos, s mély ellentmondást magában rejtő kettősség jött létre. Alighanem éppen az iskolában mutatkozott meg a legtöbb társadalmi jelenség, a diákok gondolkodása, tanuláshoz való viszonya az egész társadalomról beszélt, s akkor még nem említi azt, amit a társadalomról a diákok szüleivel való beszélgetések során megtudhatott – ugyanakkor egyetlen pillanatig sem érezte azt a teret, amelyhez közelítve a megfigyeléseit, tapasztalatait elmondhatta volna.

Talán, ha létezett volna a tanári munka régi megbecsültsége, mondja ma, s mondta akkor is.

Ha érezte volna, hogy a munkáján túl valamennyire is figyelnek arra, amit a munkája révén, vagy akár a magatartásával mondani akar, talán megmaradt volna tanárnak.

Az, amit leírt, nem csak a tanárságra érvényes. Meggyőződése, hogy bukásra ítéltetett minden olyan társadalmi berendezkedés, amelyik nem biztosít teret a napi munkán túlmutató társadalmi érdeklődésnek, a társadalom mozgásával kapcsolatos véleménynyilvánításoknak.

31.

Az írók megbecsültségéből a nyolcvanas években még jutott valamennyi a szerkesztőknek is.

A politika is becsülte őket, de használta is őket, s ha kellett, ha éppen erre volt szüksége, megalázta őket.

Az írók, szerkesztők, egyáltalán a szellem és a művészet embereinek megbecsülésére és megalázására is számos példát tudna mondani.

Nem egyszerűen politikumhordozó képességeik és lehetőségeik miatt becsülték az irodalomhoz és művészethez kötődőket, a társadalomban is még maradt valami abból, ahogy a régebbi korok tisztelték a tudással bírókat, az új rendszer képviselői pedig szinte szakrális erőt tulajdonítottak a szellem embereinek, a segítségükkel, noha a szellem világának sajátosságaikról fogalmuk sem volt. Mindez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy érdekeik szerint formálják-befolyásolják s megalázzák ezt a szférát, a példa a korábbi évtizedekből is adott volt, csupán az volt a kérdés, mit vesznek elő a példatárból.

A technicizmus térnyerése aztán elsöpörte mindazt, amiről az előző mondatokban szólt, a valódi szellemi közeg kialakításának lehetőségével együtt.

Azt gondolja, a szellem területén a korábbiaknál jóval szürkébb időszakok jönnek majd.

Tudott, hogy az a rendszer mindent a maga képére formált, meghúzta, átírta a műveket, az alapító atyák műveit is. A hetvenes-nyolcvanas években magának Marxnak az egyes munkáira is a hallgatás árnya vetült, mégis meglepődött, amikor a Pándi Pálra emlékező kötetben, a Vörös T. Károlyval készített interjúban arról olvasott, hogy a Kritikát szerkesztő Pándi Marxot is meg akarta húzni. „Volt olyan eset, olyan fordítás, mikor meg-

kérdezte egy Marx-szövegről, hogy nem lehetne átírni egy kicsit? Nem tetszett neki Marx. Nem lehetne ezt másképp fordítani? – kérdezte. Hát nem lehetett. Akkor jöttem rá, hogy »klasszikusokat« kell a kezébe adni, mert az ilyen szövegek esetében kisebb a »szerkesztési munka« lehetősége” – mondta Vörös T. Károly.*

*Rejtőzködő legendárium, Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből, Szépirodalmi Könyvkiadó & Szemtanú Kiadó, Budapest, 1990. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette Csáki Judit, Kovács Dezső, 310.

32.

Társadalmi jelenlétről beszél, önmaga világának a társadalom előtt való képviseléséről.

Életének legtöbb mozzanata ebbe az irányba mutatott.

Bármennyire is túlhaladottnak gondolta, mondjuk a nyolcvanas években, az irodalomnak a közösség képviselésével való azonosítását, ő még abban a világban nőtt fel, amelyik ezt természetesnek tartotta, mi több, diákkorában még effajta vágy vezérelte, s ha a formát nem találja anakronisztikusnak, még családrégiényt is írt volna, vagy legalább a kezdeményét megírta volna, ahogy az írás felé forduló fiatalok ezt általában megtették.

Később érdeklődése, érdeklődése és a társadalom helyzete a politika irányába fordította. Nem politizált, a helyzet formálta politizálásnak azt, amit tett. Valójában olvasott, többet és mást olvasott, mint amit és amennyit a többség olvasott, és elmondta azt, amit olvasott, ez akkoriban már politizálásnak számított.

Azok a folyóiratok, amelyekkel kapcsolatba került, így az is, amelyeknek az egyik szerkesztője lett, politizáló folyóiratnak számított.

Egyetemi tanára, később barátja a Kádár-kor egyik leginkább megfigyelt emberének számított, a hatóságok figyelme kapcsolatuk, barátságuk okán rá is kiterjedt. Lehet, hogy akkor is felfigyeltek volna rá, ha csak az ő tevékenységét veszik alapul, hiszen szinte mindenkit megfigyeltek, miért éppen őt hagyták volna ki.

Barátaiból, évfolyamtársaiból, az általa is szerkesztett lap szerzőiből előbb vagy utóbb politikusok lettek. Előbb üldözték őket, később, ezerkilencszáznyolcvankilenc után a parlamentbe kerültek. Negyedszázad kellett ahhoz, hogy onnét kikerüljenek, most már újabb nemzedék a főszereplő ott.

Bármerre néz, azt látja, hogy a politika irányába kellett volna fordulnia.

Máig sem érti, hogy a döntő pillanatokban miért lépett vissza a politikai szerepvállalástól.

33.

Önmagával folytat párbeszédet, egyszer azt nem érti, hogy miért nem lépett bele a politika világába, máskor azt, hogy ez a kérdés egyáltalán felmerülhet benne.

Otthonról semmiféle indíttatást nem hozott magában a politizáláshoz. Családjukban megvolt, és testvéreiben is, akárcsak benne, megőrződött a társadalmi jelenségek iránti érdeklődés. Annak a kényszerét, így mondja, kény-

szerítő kényszerét azonban soha nem élték át, ezt még magával kapcsolatban is mondja, hogy a társadalommal kapcsolatos elképzeléseiket a közéletben képviseljék.

Igaz, írók, irodalmárok között élt, de bármennyire is politizáló közeg volt ez, s bármennyire is politikusok lettek akár egykori barátai is, a legmélyebb hatást, már a kezdetektől, azok gyakorolták rá, akik a politikán innen maradtak, az irodalomban. Most ismét Ilia Mihály nevét és alakját idézi fel. Az, ami a nevéhez kapcsolódik, hordozott politikai tartalmakat, s köztudott az is, hogy a Tiszatájtól politikai okok miatt kellett távoznia, ahogy az is ismert, hogy a Kádár-korszak titkosrendőrsége hosszú évtizedeken keresztül figyelte, egyike volt a leginkább megfigyelteknek, a róla összegyűjtött ezer oldalak tanúskodnak erről.

Mindezzel együtt a Kádár-korszakban nem azért figyelték és ellenőrizték szinte minden szavát, mert azok politikai tartalmakat hordoztak, hanem azért, mert – Németh László kifejezését használja itt – azok nem a korban uralkodó, hanem attól különböző, afölött álló emberségről tanúskodtak. Építkezett, tanítványai voltak, diákokat nevelt, közösségeket épített. Építkezett, mondom ismét, de nem Móricz jelmondatát követve, a politikával eredendően szemben állva, hanem az alkatából, hajlamaiból következően.

Ha valami, akkor ez bántotta a hatalmat, ezt nem bírta az akkori hatalom elviselni.

A politikát, a politikában való gondolkodást a helyzet állította kiemelt helyre, a régi világ összeomlása s az új világ lassú, nagyon lassú formálódása.